

Лекція 7. Політичні погляди Сократа і Платона

План

1. Політичні ідеї Сократа.
2. Ідеальна держава Платона.

1. **Сократ, 469–399 рр. до н.е.,** — одна з найцікавіших фігур у духовній історії людства, з іменем якої пов'язане виникнення моральної філософії. Сократ викладав свої погляди виключно в усній формі. Про них можна дізнатися тільки з тих творів його учнів і сучасників, які збереглися, — це, перш за все, Платон і Ксенофонт. Обговорення моральних та політико-правових проблем Сократ підняв на рівень логічних дефініцій і понять, закладаючи цим основи власного теоретичного дослідження в даній галузі. Моральна організація полісного життя так само неможлива без законів, як неможливі і закони поза полісом: закони, у трактуванні Сократа, і є основою полісу. Сократ, як і софісти, розрізняє природне право і право писане. Але ця відмінність не перетворює їх у протилежність, як це мало місце у трактуванні софістів. І неписані божі закони, і писані людські закони мають на меті, згідно з Сократом, одну і ту ж справедливість, яка не просто є критерієм законності, але, по суті, тотожна з нею. Сократ — переконаний прихильник такого устрою держави-полісу, при якому безумовно панують справедливі за своєю природою закони. Настійливо пропагуючи необхідність дотримання полісних законів, Сократ пов'язує з цим і єдність громадян, без чого, на його погляд, ні будинок не може добре стояти, ні держава керуватися. При цьому, під "єдністю" він має на увазі відданість і підкорення членів полісу законам, а не уніфікацію смаків, думок і поглядів людей.

Принцип законності Сократ використовував, як базисний критерій при класифікації і характеристиці різних форм державного устрою і правління. Владу, ґрунтовану на волі народу і на державних законах, він називав царством, а владу проти волі народу і таку, що базується не на законах, а на свавіллі правителя, назвав тиранією. Якщо правління здійснюється людьми,

які виконують закони, то такий устрій він називав аристократією, якщо ж влада походить від багатства — плутократією, якщо від волі всіх — демократією. Судячи з платонівського діалогу "Критон", Сократ першим в історії європейської політичної та правової думки сформулював концепцію договірних відносин між державою і її членами (громадянами).

Будь-який громадянин, що досягнув повноліття, пояснює Сократ, може, відповідно до закону, без всяких перешкод покинути державу, якщо її порядки йому не подобаються, і відправитися куди йому хочеться — або в колонію держави, або в іншу державу. Прийняття громадянства, таким чином, — добровільне. Тому ті громадяни, які залишаються в цьому полісі, як його члени, фактично погоджуються виконувати всі веління держави і її органів. Громадянин держави, який залишається, згідно з Сократом, повинен або переконанням та іншими правомірними, ненасильницькими засобами уникнути можливості несправедливих рішень і заходів законних органів полісу та посадових осіб, або виконувати їх.

З пануванням розумних і справедливих законів Сократ пов'язує саму можливість політичної свободи. І, говорячи про обов'язки індивіда перед полісом, він мав на увазі законні обов'язки вільних і рівних громадян в умовах розумно і справедливо упорядкованого полісу. Тільки таким шляхом може бути досягнута, на думку Сократа, свобода — "прекрасне і величне надбання як для людини, так і для держави".

Вплив Сократа найбільшим чином проявляється в таких найвищих досягненнях грецької політичної думки, як політична філософія Платона і політична наука Арістотеля.

2. Платон, 427–347 рр. до н.е., — один з найбільших мислителів не тільки античності, але й всієї історії філософії, політичних та правових вчень. В 387 р. до н.е. у передмісті Афін він заснував Академію, яка проіснувала аж до 529 року н.е.

Основою філософської концепції Платона є його вчення про ідеї, яке полягає у тому, що "істинне буття — це певні безтілесні ідеї, які можуть бути досягнуті тільки розумом", дані ж у відчуттях емпіричні тіла, речі і явища не є істинними, оскільки належать не до буття, а до чогось рухомого, такого, що знаходиться у процесі становлення. Істинне пізнання — це пізнання буття, тобто світу ідей. Воно доступне тільки небагатьом людям — філософам. Натомість, за переконанням Платона, не може бути філософом.

Ідеальна держава трактується Платоном (в діалозі "Держава"), як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей в земному суспільно-політичному житті — в полісі. Ідеальна справедлива держава — це досягнення тієї відповідності, яка існує між космосом в цілому, державою і окремою людською душею. "Право і справедливість полягають у тому, щоб кожен мав і робив своє так, щоб ніхто не мав чужого і не позбавлявся свого". Ідеальна держава Платона — це справедливе правління кращих. Платон поділяє природно-правове положення Сократа про те, що законне і справедливе — одне і те ж, оскільки в їхній основі лежить божественне, у Платона ще й ідеальне, начало. Правління філософів і дія справедливих законів для Платона в "Державі" — два взаємопов'язаних аспекти одного ідеального проекту.

Ідеальна держава, як правління кращих і знатних, — аристократичний державний устрій. Цей кращий, за Платоном, тип державного устрою можна назвати двояко: якщо з правителів виділиться хто-небудь один, це буде монархія, якщо правителів декілька — аристократія. Ідеальному (аристократичному) державному устроєві Платон протиставляє чотири інших, розміщуючи їх у порядку прогресуючого псування державності. Розглядаючи увесь цей цикл деградації, Платон створює цільну динамічну картину політичного життя і зміни його форм. Виродження ідеальної аристократії призводить до тімократії, під якою Платон має на увазі критсько-спартанський тип державного устрою. Така

держава буде вічно воювати. А війна, за Платоном, — "головне джерело особистих і суспільних бід, коли вона ведеться".

Псування, захопленої війною і чварами, тімократичної держави призводить, в результаті зосередження значних багатств у приватних осіб, до олігархії. Цей лад базується на майновому цензі, владу мають тільки багаті, бідняки не беруть участі в правлінні.

В результаті зміни олігархії в державі встановлюється демократія, яка, на думку Платона, "здійснюється тоді, коли бідняки, здобувши перемогу, певну частину своїх противників знищать, інших виженуть, а решту прирівняють і в громадянських правах, і в заміщенні державних посад, що при демократії, в більшості випадків, робиться за жеребом". Рівність при демократії зрівнює рівних і нерівних.

Демократія, сп'яніла свободою у нерозбавленому вигляді, перероджується у своє продовження і протилежність — тиранію. Надмірна свобода перетворюється у надмірне рабство. Тиран, власне, добивається влади, як "ставленик народу". Тиранія — найгірший вид державного устрою, де панує беззаконня, знищення більш або менш видатних людей — потенційних противників, — постійне інспірування потреби у провіднику, підозри у вільних думках і численні страти під надуманою підставою зради, "очищення" держави від тих, хто мужній, великодушний, розумний, багатий. Тиранія — панування найгіршого, оточеного натовпом негідників. Критика тиранії, яка міститься в VIII книзі платонівської "Держави", є, напевне, найбільш повна і ґрунтовна у світовій політичній літературі. Подальший розвиток і помітна зміна в ряді положень політичної філософії Платона чітко відображена в таких його пізніших діалогах, як "Критій", "Політик", "Закони" — це останній значний твір філософа. Тут значна увага приділена закону та його значенню у суспільно-політичному житті. "Я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і знаходиться під чиєюсь владою. Там же, де закон — владика над правителями, а вони його раби, я вбачаю спасіння держави і всі блага, які тільки можуть дарувати державам боги", —

підкреслював Платон. Закони встановлюються для загального блага держави в цілому, а не якоїсь обмеженої групи, що захопила владу. Важливим в концепції Платона і новим для політичної та правової думки є увага до ідеологічного забезпечення функціонування держави, яке полягає в поширенні серед населення переконання про божественність і непорушність встановленого порядку та законів, тобто, по суті, йдеться про своєрідний державний міф, комплекс філософсько-міфологічних уявлень, які повинні бути сприйняті населенням і, тим самим, забезпечити одностайність громадян і зміцнення соціально-політичного устрою і законопорядку в державі. Платон був першовідкривачем у сфері філософського осмислення широкого комплексу політико-правових проблем, і розробка багатьох з них і в майбутньому відбувалася під впливом платонівських ідей. Його ідеї були в центрі уваги або мали визначальний вплив на формування політичних та правових поглядів ранньохристиянських та середньовічних авторів, Т.Мора і Т.Кампанелли, Спінози і Гобса, Монтеск'є, Вольтера, Дідро, Канта, Фіхте, Гегеля. І в ХХ столітті Платон залишається актуальним у тому високому розумінні, в якому актуальним є духовний досвід минулого.